

*ġabât, Kitâbü Men nûsibe mine'ş-şu-
'arâ' ilâ ümmihâ, Kitâbü Kerâmâtî'l-
evliya', Kitâbü'l-Emsâl, Kitâbü'l-ġayl,
Nesebü'l-ġayl.* Ayrıca Cerîr b. Atıyye, Fe-
rezdak, Hansâ, Hutay'e, Ru'be b. Accâc,
Ebû Züeyb el-Hüzelî, Adî b. Zeyd, Ertât
b. Süheyye, Ebû Mihcen es-Sekafî, Nemîr
b. Tevleb, İbnü't-Tasariyye, Sürâka el-Bâ-
rîkî, Amr b. Ma'dikerib gibi şairlerin di-
vanları İbnü'l-A'râbî tarafından rivayet
edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, *Kitâbü'l-Bi'r* (nşr.
Nûrî Hammûdî el-Kaysî, *Mecelletü Külliyyeti'l-
âdâb* içinde), IX, Bağdad 1966, neşredenin gi-
rişi s. 349-352; *Tehzîbü'l-luga*, I, 20-21; Taberî,
Târîh (de Geoje), III, 972, 1357; Zübeydî, *Taba-
kâtü'n-naġvıyyîn ve'l-luġavıyyîn*, Kahire 1954,
s. 213; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Meynard), IV,
117; VII, 162-164; Sem'ânî, *Ensâb*, s. 187-188;
İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 69; Hatîb, *Târîhu Bağ-
dad*, V, 282-285; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elib-
bâ'* (nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî), Zerkâ [Ürdün]
1405/1985, s. 119-121; Yâkût, *Mu'cemü'l-üde-
bâ'*, XVIII, 189-196; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*,
III, 133; İbn Halîkân, *Vefeyât*, III, 433-435; Sa-
fedî, *el-Vâfi*, III, 79-80; Süyûtî, *Buġyetü'l-vu'ât*,
I, 105-106; *Keşfü'z-zunûn*, I, 167; II, 1396, 1399,
1415, 1419, 1452, 1980; *İzâhu'l-meknûn*, I,
217; II, 293, 304, 343, 344, 506, 680; Brockel-
mann, *GAL*, I, 19, 41, 56, 116, 139; *Suppl.*, I,
179; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 365-366; Kehhâle,
Mu'cemü'l-mü'ellifîn, X, 11; Mervân el-Atıyye,
"Mülâhazât 'alâ tahkîkî Kitâbi esmâ'î'l-ġayli'l-
'Arab ve fûrsânihâ li'bnî'l-A'râbî", *el-Mevrid*,
XVI/2, Bağdad 1987, s. 209-227; Ch. Pellat, "İbn
al-A'râbî", *EP* (Fr.), III, 728-729; Hâtîm Sâlih ed-
Dâmin, "İbnü'l-A'râbî", *Meusû'atü'l-ġadâretü'l-
İslâmiyye*, Amman 1993, s. 140-143.

İSMAİL DURMUŞ

İBNÜ'L-ARABÎ, Ebû Bekir

(أبو بكر ابن العربي)

Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh
b. Muhammed el-Meâfirî
(ö. 543/1148)

Endülüslü Mâlikî fakihlerinin
önde gelenlerinden, muhaddis.

22 Şâban 468'de (31 Mart 1076) İşbili-
ye'de (Sevilla) doğdu. Arap kabilelerinden
Kahtân'ın Meâfir kolundan olup ataları
fetihten sonra Endülüs'e yerleşmişti. Ba-
bası, İşbiliye ve çevresinde hüküm süren
Abbâdîler'in vezirlerinden ve bölgenin ön-
de gelen ilim adamlarından Ebû Muham-
med İbnü'l-Arabî, annesi ise Abbâdî hâ-
nedanının siyâsî rakibi Ebû Hafs Ömer
el-Hevzenî'nin kızıdır. İlk öğrenimine ba-
bası, dayısı Ebû'l-Kâsım Hasan el-Hevze-
nî ve Ebû Abdullah b. Ahmed es-Sarakus-
tî'den ders alarak başladı. Erken yaşta
hıfzını, kırâat-i aşereyi tamamladı; temel

dinî bilgileri, dil ve edebiyat, matematik
ve fen bilimlerini okudu. Bir süre sonra
Kurtuba'ya (Cordoba) giderek Ebû Abdul-
lah İbn Attâb, Ebû Mervân İbn Serrâc gi-
bi hocalardan ders aldı. Abbâdî hânedan-
ının yıkılıp bölgenin Murâbitlar'ın hâki-
miyetine girmesiyle (484/1091) başlayan
gelişmeler hem ilim yolculuğu arzusu
içinde olan İbnü'l-Arabî, hem de oğlunun
en iyi şekilde yetişmesini arzulayan ve hac
ibadetini ifa etmek isteyen babası için uy-
gun bir fırsat oldu. Ailece 485 (1092) yı-
lında Mâleka'dan (Malaga) hareketle Ku-
zey Afrika üzerinden Doğu İslâm dünya-
sının önemli ilim merkezlerini kapsayan
uzun bir yolculuğa çıktılar. İbnü'l-Arabî,
Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin de Doğu seyahatin-
den önemli bir ilmi birikimle dönmesinin
ve Endülüs'te büyük itibar kazanmasının
bu yolculuğa çıkmasında etkili olduğunu
belirtir (*Kānūnū'l-te'tevîl*, s. 76-77).

İbn Haldûn baba ve oğlun, Murâbitlar
Hükümdarı Yûsuf b. Tâşfîn tarafından
Bağdat Abbâsî halifesine kendisi adına
biat vermek ve hükümdarlığı için onay
almak üzere gönderildiğini belirtirken
(*Mukaddime*, II, 642) Abdülhay el-Kettâ-
nî, bölgenin yeni hâkimi Yûsuf b. Tâşfîn'den
kaçarak Doğu'ya gittiklerini ve mülk-
lerine de el konulduğunu ileri sürer (*et-
Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 91). Bazı yeni araş-
tırmalar ve belgeler, başlangıçta böyle bir
görev üstlenmeseler bile memleketleri-
ne dönüşleri sırasında, müsbet icraatları-
nı duydukları Yûsuf b. Tâşfîn'in hem si-
yasî rakiplerine karşı hem sürdürdüğü ci-
had hareketi hususunda desteklenmesi
ve hükümdarlığının onaylanması için Gaz-
zâlî'den bir fetva ve halifeden de ferman
aldıklarını göstermektedir (Ahmed Muh-
târ el-Abbâdî, s. 101-104, 471-484; İhsan
Abbas, XVI/2 [1963], s. 217-236). On yıla
yakın bir süreyi kapsayan bu ilim yolculu-
ğu İbnü'l-Arabî açısından çok verimli geç-
ti. O, *Tertîbü'r-riġle li't-terġib fi'l-mille*
adlı kitabıyla *el-'Avâşım* da dahil diğer
eserlerinde bu seyahati sırasında uğra-
dığı ilim merkezleri ve görüştüğü âlimler
hakkında geniş bilgi verir. İbnü'l-Arabî,
Endülüs'ten ayrıldıktan sonra bir süre Ce-
zayir'in Bicâye (Bougie), Tunus'un Mehdi-
ye ve Kayrevan şehirlerinde kalarak Ebû
Abdullah Muhammed b. Ali el-Mâzerî gi-
bi bazı âlimlerden ders okudu. Daha son-
ra maceralarla dolu bir deniz yolculuğu
ile Mısır'a geçti; buradaki âlimlerden fi-
kih, kelâm ve hadis okudu, Şîa ve Kade-
riyye mensuplarıyla tartışmalarda bu-
lundu. O sırada Mısır'da hâkim olan Fâtî-
mîler'in Sünnî düşüncüyü baskı altında

tutmaları sebebiyle burada sadece sekiz
ay kalıp Kudüs'e geçti (486/1093). Selçuk-
lu nüfuzu altında olan Kudüs'te tam bir
hürriyet havası hâkimdi. İbnü'l-Arabî'nin
kaydettiğine göre yüksek düzeyde dinî
eğitim veren birçok ders halkasının ya-
nında Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre
eğitim veren iki Nizâmîye medresesi var-
dı (*el-'Avâşım*, II, 61). Burada çeşitli ders
halkalarına katıldı ve yapılan münazara-
ları takip etti. Kelâm, usûl-i fıkıh ve hilâ-
fiyat okudu; özellikle Ebû Bekir İbn Ebû
Rendeka et-Turtuşî'den çok faydalandı.
Ebû Ali Hüseyin es-Sâgânî, Ebû Saîd ez-
Zencânî, Ebû Sa'd ez-Zevzenî gibi Doğu
İslâm dünyasından gelmiş Hanefî fakihle-
rinin bakış açıları onu etkiledi (*Kānūnū't-
te'tevîl*, s. 92-98). Eserlerinde sık sık bura-
da geçen ilmî tartışmalara ve âlimlerin
görüşlerine atıfta bulunmasından, Ku-
düs'teki ilmî atmosferin İbnü'l-Arabî'yi
çok etkilediği ve burada geçirdiği üç yılı
tahsil hayatının verimli dönemlerinden
biri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu
arada Filistin ve Şam bölgesinin Akkâ, Ta-
berîye, Askalân, Dımaşk gibi diğer ilim
merkezlerini dolaştı. İmâmiyye ve Bâtı-
niyye âlimleriyle tartıştı. Ebû'l-Fazl İbnü'l-
Furât Ahmed b. Ali, Nasr b. İbrâhîm el-
Makdisî, Hibetullah b. Ahmed el-Ekfânî,
Atâ el-Makdisî gibi birçok âlimle görüş-
tü. 489 (1096) yılında Bağdat'a gitti.

Irak bölgesindeki ilmî birikim ve öğre-
tim usulü de İbnü'l-Arabî'yi bir hayli et-
kiledi. Nizâmîye medreselerindeki eğitim
öğretim faaliyeti ve devlet ricâlinin ilme
ve ilim adamlarına itibarı sebebiyle o dö-
nemde Bağdat'ın ilim ve kültür merkezi
olma özelliği daha da artmıştı. Burada
Nizâmîye medreselerine devam etti; Ha-
nefi, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine men-
sup birçok ilim adamı ile görüştü, çoğun-
dan ders veya icâzet aldı. Kendisi eserle-
rinde Bağdat'ta görüştüğü ve faydalan-
dığı âlimlere ve okuduğu kitaplara sıkça
atıfta bulunur (*a.g.e.*, s. 107-120). Bunlar
arasında Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-
Bezzâz, Ebû'l-Meâlî Sâbit b. Bûndâr,
Ebû'l-Hasan İbnü't-Tuyûrî, Ebû Muham-
med Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc, Ebû'l-
Vefâ İbn Akil, Ebû Bekir İbn Tarhân, Ebû'l-
Muzaffer el-Ebîverdî, Hatîb et-Tebrîzî sa-
yılabilir. Özellikle bölgenin önde gelen Şâ-
fiî fakihî Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed
eş-Şâşî'den çok faydalandı. Aynı yıl (489/
1096) babasıyla birlikte hacca gitti. Mek-
ke'de Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali et-Ta-
berî'den hadis okudu. Hac farızasını eda
edip Bağdat'a geri döndükten sonra
İmam Gazzâlî'den *İhyâ'ü 'ulûmî'd-dîn*

ve diğer kitaplarını okudu, onun görüşlerinden ve ders ortamından çok yararlandı (a.g.e., s. 111-114, 120, 340, 369-370; *el-Avâsım*, s. 30-31). İki yıla yakın Gazzâlî ile beraber olduktan sonra 491'de (1098) dönüş hazırlıklarına başladı. Bu esnada babası ile birlikte Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh ile görüşme fırsatını elde etti (*Kânûnü't-te'vîl*, s. 116; krş. *Ârizatü'l-aḥvezi*, IX, 68-69). Bir süre Dimaşk ve Kudüs'te kaldıktan sonra Mısır'a gitti. *Ârizatü'l-aḥvezi* adlı *Sünenü't-Tirmizî* şerhini bu sırada telif etti. 493 (1099) yılının başlarında babası Abdullah İbnü'l-Arabî İskenderiye'de veya Kudüs'te vefat etti. Bazı kaynaklarda, babasının ölümünün ardından İbnü'l-Arabî'nin Endülüs'e geri dönüp İşbiliye'ye yerleştiği kaydedilmekle birlikte ilim yolculuğunun on yıl sürdüğü şeklindeki kendi ifadesi ve çağdaşı Kâdî İyâz'ın beyanı dikkate alınınca dönüş tarihinin 495 (1001) olması daha muhtemel görünmektedir (*Ârizatü'l-aḥvezi*, IX, 68-69; *Kitâbü'l-Kabes*, I, 41; *el-Gunye*, s. 68; Dabbî, s. 83). İbnü'l-Arabî'nin bu seyahatinde çeşitli şehirlere uğrayarak birçok ilim adamıyla görüşmüş, tartışmış veya onlardan ders okumuş olması sebebiyle kaynaklarda değişik ilim dallarında 100'e yakın hocasının adı zikredilir (*en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ*, neşreden giriş, I, 39-85; Saîd A'râb, s. 17-50; Ammâr Tâlibî, I, 25-56).

İbnü'l-Arabî İşbiliye'ye döndüğünde bölgenin âlim ve devlet adamları tarafından çok iyi karşılandı; kırk yılı aşkın bir süre çeşitli bölgelerden gelen öğrencilere ders okuttu, hadis rivayet etti, icâzet aldığı ve yanında getirdiği kitapları naklederek icâzet verdi. Bu müddet zarfında çeşitli dalda elli civarında eser telif etti. Israr üzerine iki yıl kadar İşbiliye kadılığı görevini üstlendiyse de muhaliflerinin tepkileri sebebiyle bu görevi fazla sürdürmeyip tekrar ilmi faaliyetlerine döndü ve Kurtuba'ya yerleşti. İşbiliye ve Kurtuba'daki bu eğitim faaliyeti sonunda çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Saîd A'râb, İbnü'l-Arabî'nin kaynaklarda zikredilen 121 (*Ma'âl Kâdî Ebî Bekir b. el-Arabî*, s. 91-111), *en-Nâsiḥ ve'l-mensûḥ* adlı kitabını neşre hazırlayan Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî ise 254 (I, 133-190) öğrencisinin ismini zikreder. Bunlar arasında oğlu Ebû Muhammed Abdullah İbnü'l-Arabî, Kâdî İyâz, İbn Beşkuvâl, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdullah es-Süheyfî, Ebû Bekir İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Ca'fer İbn Galbûn et-Tücbî, İbn Sâhibüssalât, İbn Kurkûl, İbn Madâ, Ebü'l-Kâsım İbn Semecûn, Ebü'l-Kâsım

İbn Hubeys ve Ebû Bekir İbn Ebû Cemre sayılabilir.

İbnü'l-Arabî'nin son günlerinde Endülüs'te siyasî istikrar tekrar bozuldu. Murâbitlar'ın hâkimiyeti sona erip Muvahhidler dönemi başladı. Siyasî iktidar değişiminin ve otorite boşluğunun halk üzerinde yapacağı olumsuz etkileri önlemek ve ülkenin geleceği bakımından yeni kurulan Muvahhidler Devleti'yle iyi ilişkileri başlatmak amacıyla bir heyetle birlikte Mağrib'e gitti. Heyet üyelerinden bir kısmı geri döndüyse de İbnü'l-Arabî bir yıl kadar orada kaldı. Bazı kaynaklar bu süre zarfında hapsedildiğini kaydeder. Endülüs'e dönerken 543 yılının Rebîülevvel ayında (Ağustos 1148) yolda vefat etti ve Fas'ta Bâbülmahrûk mevkiinde defnedildi.

Öğrencilerinin ve tabakat müelliflerinin ortak ifadelerine göre İbnü'l-Arabî parlak bir zekâyâ, kuvvetli bir hâfızaya, sağlam bir muhâkeme gücüne, güçlü bir iradeye sahipti. Endülüs ve Doğu İslâm dünyasının önemli ilim merkezlerindeki zengin ilmi birikimi yakından tanıma imkânı elde etmiş, birçok ilim dalında derinleşmiş, İslâm âlimleri arasındaki farklı görüşleri değerlendirerek ve yeri geldiğinde mezcederek döneminde Mâlikî fıkının güçlü bir temsilcisi ve Endülüs'ün birçok ilim dalında kıymetli eserler veren bir müellifi olmuştur.

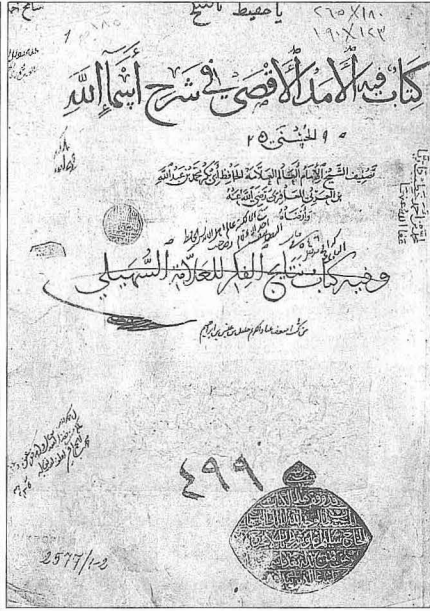
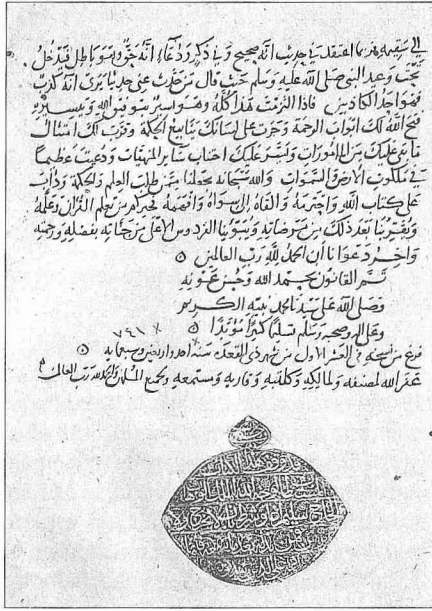
İlmi mesaisini tefsir ve hadis dallarında yoğunlaştıran İbnü'l-Arabî'nin her iki alanda da otorite sayıldığı, fıkıh alanındaki derin tahlil gücünü ve mezhepler arası mukayeseli fıkıh bilgisini tefsir ve hadis sahasında kaleme aldığı eserlerine taşıdığı görülür. Tefsirde nakle dayanan metodu esas almış, dirâyet tefsirinin de nakille uygunluğuna özen göstermiştir. İtikadî konularda genelde Eş'arî çizgisinde olup Bâtinîler'i ve filozofları ağır bir dille eleştirmesi Gazzâlî'nin tutumunu andırır. Döneminde Endülüs'te uygulanan ve taklide dayanan eğitim sistemini tenkit etmesi ve Bağdat-Şam-Mısır üçgeninde uygulanan usulü beğenmesi, dolaylı da olsa Endülüs'te Mâlikî mezhebinin yegâne hâkim ve belirleyici mezhep olması yerine mezhepler arası mukayeseli fıkıh eğitimini tercih ettiği şeklinde anlaşılabilir. Bununla birlikte eserlerinde bu tavrını pek belli etmez. Yeri geldiğinde Mâlikî mezhebi içindeki aykırı görüşleri belirtmekten veya onlardan birine temayül etmekten geri durmasa da her vesileyle diğer fıkıh mezheplerine karşı Mâlikî mezhebinin üstünlüğünü vurgulamaya çalışır,

bu mezheplerin fakihlerine ağır eleştiriler yöneltir. Babasının Zâhirî mezhebine temayül ve hatta döneminde Zâhirîler'in önde gelenlerinden olduğu bilinmekle birlikte (Zehebî, XX, 198) İbnü'l-Arabî'nin Zâhirî düşüncesine sıcak bakmadığı açıktır. Fıkıhta dil unsuruna ve hadise önemli bir yer vermesi bakımından İbn Hazm'a benzerlik gösterirse de hikmet-i teşfî ve makâsîd konusunda onun âdeta tam karşısında yer alır.

İbnü'l-Arabî siyasetle olan ilgisi yönünden eleştirilmiştir. Ancak bu durum onun kişisel tercihten çok içinde bulunduğu şartların sürüklediği bir sonuç idi ve bu yüzden zaman zaman siyasetle ilgilenmek zorunda kalmıştı. Çocukluğu sırasında Endülüs'te mülûkû't-tavâif adı verilen beylikler birbirleri ile yıkıcı mücadele halinde bulunuyordu. Doğuda haçlı seferleri devam ederken kilisenin teşvikiyle oluşan hıristiyan gönüllülerle ordusunu takviye eden Kastilya Kralı I. Fernando 1062 yılında Tuleytula (Toledo) ve İşbiliye'yi haraca bağlamış, İbnü'l-Arabî henüz on yaşında iken Endülüs'ün ikinci büyük şehri olan Tuleytula'yı Kral VI. Alfonso ele geçirmişti. Bu sırada Murâbitlar Endülüs'e hâkim olmuşlar ve Alfonso'yu Zellâka'da büyük bir bozguna uğratmışlardı (1086). Murâbitlar'ın emîri Yûsuf b. Tâşfîn'in bu başarısı hıristiyan akınlarını bir süre durdurmuştu. Kuvvetli bir devlet kurmasına rağmen Yûsuf b. Tâşfîn'e Kureys'ten bir halifeye bağlı olmadığı ve bu yüzden de meşruiyetinin bulunmadığı yönünde itirazlar yapılmakta, bu durum birliği sağlanmasına ve devletin gücünü toparlamasına engel olmaktaydı. İbnü'l-Arabî'nin ilim yolculuğu dönüşünde Bağdat Abbâsî halifesinden Yûsuf b. Tâşfîn adına onay alması, İmam Gazzâlî'den ve Ebû Bekir İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî'den müstevfî de olsa âdil hükümdara itaat edilmesi, fakat onun da halka marhametle muamele etmesi gerektiği yönünde mektuplar getirmesi (mektupların metni için bk. Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, s. 471-484), bu fitne ve zaaf ortamını izaleye yönelik hasbî bir çaba olarak da, İbn Haldûn'un ifade ettiği gibi (*Mukaddime*, II, 642) Yûsuf b. Tâşfîn'in bilgi ve talebi doğrultusunda yapılmış bir girişim olarak da görülebilir.

Eserleri. İbnü'l-Arabî, dinî ilimlerin hemen hemen her dalında eser yazmakla birlikte bunlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Mevcut eserlerindeki atıfları veya diğer kaynaklarda zikredilmesi sebebiyle sadece isimleri bilinen eserlerinin, onun kadılıktan ayrılmasıyla sonuçlanan olay-

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin *el-Emedü'l-Akşâ* adlı eserinin zahriyesi ile son sayfası (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499)

larda veya daha sonraki hıristiyan istilâsı sırasında tahrip edildiği ya da kaybolduğu söylenebilir. Nitekim İbn Ferhûn on beş eserinin, Makkarî otuz üç eserinin adını verirken çağdaş araştırmacılardan bu rakamı seksen sekize kadar çıkarırlar da vardır (*Kitâbü'l-Kabes*, neşredenin girişi, I, 63-64; *en-Nâsih ve'l-mensûh*, neşredenin girişi, I, 115-129). 1. *Ahĥkâmü'l-Kur'ân*.^{*} Rivayet ağırlıklı olan eser, Mâlikî fıkı içindeki farklı görüşlere yer vermesi ve diğer fıkı mezheplerinin görüşlerini de objektif olarak değerlendirmesi yönüyle dikkat çeker. İbnü'l-Arabî'nin en meşhur ve önemli eserlerinden biri olup çeşitli baskıları yapılmıştır (I-II, Kahire 1331; nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî, I-IV, Kahire 1377-1378; Kahire 1387/1967, I-IV, 1392/1972). 2. *Ârizatü'l-aĥvezi*^{*} *fi şerhi't-Tirmizî. el-Câmi'u's-şâhîh*'in tamamını kapsayan ilk şerh olup diğer şerhlerle birlikte veya müstakil olarak basılmıştır (Kanpûr 1299; I-XIII, Kahire 1350-1352). 3. *el-Avâşım mine'l-kavâşım*.^{*} Kelâm ve itikadî mezhepler tarihiyle ilgilidir (nşr. Abdülhamîd b. Bâdîs, Konstantine 1347-1348; nşr. Ammâr Tâlibî, Beyrut 1985, *Ârâ'u Ebî Bekir İbni'l-Arabî el-Kelâmiyye*'nin II. cildi olarak). Muhibbüddin el-Hatîb, eserin ilk baskısına dayanarak ashapla ilgili bölümü notlar ilâvesiyle neşretmiş (Kahire 1371, 1399 [5. bs.]), daha sonra Mahmûd Mehdi el-İstanbulî'nin bu neşri gözden geçi-

rerek yeni notlar eklemesi ve ayrıca el-Mektebû's-Selefi uzmanlarının metni üç ayrı yazma nüshayla karşılaştırmaları suretiyle yayımlanmıştır (Kahire 1405). 4. *el-Emedü'l-Akşâ*^{*} *fi ma'rifeti esmâ'i'l-hüsnâ ve ef'âlihî te'alâ*. Kısmen farklı isimlerle de kaydedilen eser Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinir. Eserin çeşitli yazma nüshaları mevcuttur (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa nr. 371; Hacı Salim Ağa Ktp., nr. 499). 5. *Kânûnü't-te'vil*. İbnü'l-Arabî eserin mukaddimesinde (s. 68) ve *Kitâbü'l-Kabes*'te (III, 1048) bu eserden *Kânûn fi't-te'vil li-'ulûmî't-tenzil* adıyla söz ederse de müellifin diğer birçok atfı yanında kitabın çeşitli kütüphanelerdeki yazma nüshalarında ve klasik kaynaklarda eser *Kânûnü't-te'vil* adıyla zikredilir (*Ahĥkâmü'l-Kur'ân*, III, 1164, 1389; *el-Avâşım*, II, 22, 262, 272; *Kânûnü't-te'vil*, neşredenin girişi, s. 23-24; Makkarî, II, 35). Ammâr Tâlibî'nin *Vâdihü's-sebil ilâ ma'rifeti Kânûni't-te'vil* adıyla zikrettiği yazma nüshanın (*Ârâ'u Ebî Bekir b. el-Arabî el-kelebiyye*, I, 68, bk. Mustafa İbrâhim el-Meşîni, s. 28), muhteva hakkında verilen bilgilerden hareketle ayrı bir eser olması ihtimali de bulunmakla birlikte *Ahĥkâmü'l-Kur'ân* veya *Envârü'l-fecc*'den biri olması kuvvetle muhtemeldir. 533 (1139) yılında telif edilen ve edebî bir üslûpla kaleme alınan eserde İbnü'l-Arabî'nin ilmin önemi, kay-

nağı, çeşitleri, ruh ve beden, te'vil kuraları ve örnekleri konuları etrafında çeşitli görüşleri yer alır. Eser, Muhammed es-Süleymânî tarafından önce geniş bir mukaddime ile birlikte (Beyrut 1980), daha sonra sadece metin olarak (Cidde 1986; Beyrut 1990) neşredilmiştir. 6. *en-Nâsih ve'l-mensûh*. İbnü'l-Arabî'nin diğer eserlerinde de kısmî adlandırma farklılıklarıyla sıkça atıfta bulunduğu bu eser Abdülkebîr el-Alevî el-Medgarî tarafından yayımlanmıştır (baskı yeri yok, 1413/1992). 7. *el-Kabes fi şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*. 532'de (1138) Kurtuba'da telif edilen eserde İbnü'l-Arabî, Ebû'l-Velid el-Bâcî'nin *el-Muntekâ* adlı *el-Muvatta'*' şerhinin fikhî meselelere yoğunlaştığı, fakat hadis ilimleri açısından yetersiz olduğu görüşünü ileri sürerek hem bu boşluğu doldurmak hem de ele aldığı fikhî meselelerde kendi görüş ve tercihini açıklayıp İmam Mâlik'in ve diğer müctehidlerin görüşlerini tahlil veya tenkit etmiştir. Değişik kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eseri Muhammed Abdullah Vülid Kerîm neşretmiştir (Beyrut 1992, I-III). 8. *Tertibü'r-rihle li't-terĥib fi'l-mille*. İbnü'l-Arabî'nin Doğu'ya yaptığı ilim yolculuğunu ve izlenimlerini edebî bir üslûpla anlatan ve türünün ilk örneklerinden sayılan eser Saïd A'râb tarafından yayımlanmıştır (*Ma'al Kâdi Ebî Bekir b. el-Arabî*, s. 181-245). Aynı metin, Muhammed es-Süleymânî'nin neşrettiği *Kânûnü't-te'vil*'in baş tarafında mevcut olup (s. 69-120) muhtevanın tetkiki, eserin bu yolculuğun belli bir dönemini kapsadığı veya eksik olduğu izlenimi vermektedir.

İbnü'l-Arabî'nin, eserlerinde sıkça isimlerini zikrettiği ve çoğu Rabat'ta el-Hizânetü'l-âmme'de olmak üzere çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları veya mikrofilmli bulunan eserleri de şunlardır: *Ahĥkâmü'l-Kur'ân eş-şuĥrâ*, *Risâletü'l-müsteşır*, *Sirâcü'l-mühtedîn*, *Sirâcü'l-mürîdîn*, *Kitâbü'l-Ef'âl*, *Kitâbü'l-mesâlik fi şerhi Muvatta'i Mâlik*, *Kitâbü'l-Mutavassıt fi'l-i'tikâd*, *el-Maĥşûl fi uşûli'l-fıkĥ*, *el-Vuşûl ilâ Ma'rifeti'l-uşûl* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. *en-Nâsih ve'l-mensûh*, neşredenin girişi, I, 115-128; Mustafa İbrâhim el-Meşîni, s. 27-34; Ammâr Tâlibî, I, 65-82).

İbnü'l-Arabî, başta *Ahĥkâmü'l-Kur'ân* ve *Ârizatü'l-aĥvezi* olmak üzere günümüze ulaşmış eserlerinde diğer birçok eserinin adını zikrederek onlara atıfta bulunur. Aynı şekilde tabakat müellifleri de onun zamanımıza intikal etmeyen birçok eserinden söz ederler. Bu gruba giren ve

ellinin üzerinde bir sayıya ulaşan eserlerden *Envârü'l-fecr*, İbnü'l-Arabî'nin en hacimli kitabı olması bakımından ayrı bir önem taşır. İbnü'l-Arabî, diğer eserlerinde bu isimle veya *Envârü'l-fecr fî mecâlisî'z-zîkr* adıyla sıkça atıfta bulunduğu ve kapsamlı bir tefsir olduğunu belirterek övgüyle söz ettiği kitabının imlâ usulüyle yirmi yılda yazıldığını, toplam 80.000 varak bulduğunu, fakat -istinsah amacıyla olmalı- eserin şahıs ve grupların ellerinde dağıldığını, ancak 20.000 varaklık kısmını toplama gayreti içine girdiğini veya toplatabildiğini anlatır (*Kitâbü'l-Kâbes*, III, 1037-1038; *Kânûnü't-te'vîl*, s. 65, 149, 206, 219, 301, 304, 361; *Ahĥkâmü'l-Kur'ân*, II, 802; III, 1429, 1451). Muahhar kaynaklarda ise eserin tamamının seksen cilt halinde Merîni Hükümdarı Ebû İnân el-Merîni'nin (1348-1358) özel kütüphanesinde bulunduğu belirtilir (İbn Ferhûn, s. 283).

İbnü'l-Arabî, günümüze ulaşmayan ve Makkarî'nin ifadesine göre yirmi cilt olan *el-İnsâf fî mesâ'ili'l-hilâf* adlı eserine de yer yer atıflarda bulunur (*Ahĥkâmü'l-Kur'ân*, II, 534, 982; Makkarî, II, 36). Yine Müellifin kendi açıklamalarından hareketle *Ahĥkâmü'l-ibâd fî'l-me'âd*, *A'yânü'l-a'yân*, *el-İmlâ' ale't-Tehâfüt*, *Teb'yînü's-şahîh fî ta'yîni'z-zebîh*, *Tertîbü âyi'l-Kur'ân*, *Telĥîşu Mesâ'ili'l-hilâf*, *Telĥîşu't-tarîkateyn el-İrâkıyye ve'l-Horâsâniyye*, *ed-Devâhi ve'n-nevâhi fî'r-red 'alâ İbn Hâzm ez-Zâhiri*, *Nüzhetü'l-menâzir ve tuĥfetü'l-havâtir*, *Kitâbü't-Temĥîs*, *en-Nevâzilü'l-fıkhîyye*, *en-Neyyireyn fî şerĥi's-şahîhayn*, *el-Müşkileyn*, *Kitâbü'n-Nübüvvât*, *İlcâ'ü'l-fukahâ' ilâ ma'rifeti ğavâmızı'l-üdebâ'* gibi çoğu belirli bir konuya tahsis edilmiş küçük hacimde risâleleriyle tabakat müellifleri tarafından kendisine nisbet edilen diğer eserler de anılabilir (İbnü'l-Arabî'nin eserleri hakkında bk. *Kitâbü'l-Kâbes*, neşredenin girişi, I, 63-64; *en-Nâsih ve'l-mensûh*, neşredenin girişi, I, 115-129; *el-Avâşım*, neşredenin girişi, s. 27-29; Mustafa İbrâhim el-Meşîni, s. 27-34; Ammâr Tâlibî, I, 65-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahĥkâmü'l-Kur'ân*, I-IV, tür.yer.; a.mlf., *'Arîzâtü'l-ahvezi*, Kahire 1350-52, IX, 68-69; a.mlf., *Kitâbü'l-Kâbes fî şerĥi Muvaĥta'i Mâlik b. Enes* (nşr. Muhammed Abdullah Vülid Kerîm), Beyrut 1992, neşredenin girişi, I, 7-72; a.mlf., *Kânûnü't-te'vîl* (nşr. Muhammed es-Süleymânî), Beyrut 1990, neşredenin girişi, s. 23-29; a.mlf., *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Abdülkebir el-Alevî el-Medgarî), [baskı yeri yok] 1413/1992 (Mektebetü's-sekâfeti'd-dîniyye), neşredenin girişi, I, 13-190; a.mlf., *el-Avâşım* (Hatîb), neş-

redenin girişi, s. 9-31; Kâdi İyâz, *el-Ġunye* (nşr. Mâhîr Zühayr Cerrâr), Beyrut 1402/1982, s. 66-72; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 563, 590-591; Dabî, *Buġyetü'l-mültemis*, s. 82-88; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 296-297; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XX, 197-204; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-müzhebe*, Kahire 1329-30 → Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye), s. 281-284; İbn Haldûn, *Muĥaddime*, II, 642; III, 1252-1253; Dâvûdî, *Tabaĥkâtü'l-müfessîrin*, II, 167-171; Makkarî, *Neĥtu't-tib*, II, 25-43; *Keġşü'z-zunûn*, I, 553; II, 1921; Maĥlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 122-123, 136-138; Brockelmann, *GAL*, I, 525; *Suppl.*, I, 732-733; *Hediyyetü'l-ârifin*, II, 90; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-coġrafiyye ve'l-coġrafiyyün*, Kahire 1406/1986, s. 394-416; Saïd A'râb, *Ma'a'l-Kâdi Ebî Bekir b. el-Arabî*, Beyrut 1407/1987; Abdülhay el-Ketânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), I, 91; Mustafa İbrâhim el-Meşîni, *İbnü'l-Arabî el-Mâlikî el-İşbili ve tefsîruhü Ahĥkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1411/1991, s. 15-40; Ammâr Tâlibî, *Ârâ'ü Ebî Bekir b. el-Arabî el-kelebiyye*, Cezayir, ts. (eş-Şirketü'l-vataniyye), I-II; Ahmed Muĥtar el-Abbâdî, *Dirâsât fî târîhi'l-Maġrib ve'l-Endelûs*, İskenderiye, ts., s. 101-104, 471-484; İhsan Abbas, "el-Cânîbü's-siyâsî min riĥleti İbni'l-Arabî", *Ebhâs*, XVI/2, Beyrut 1963, s. 217-236; J. Robson, "İbn al-Arabî", *EJ*² (İng.), III, 707.

AHMET BALTACI

Kelâma Dair Görüşleri. İbnü'l-Arabî *el-Avâşım mine'l-kavâşım*, *el-Emedü'l-aĥşâ*, *Uşûlü'd-dîn* ve *el-Vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl* adlı eserlerinde çeşitli itikadî fikirlerini ortaya koymuş ve bunları savunmuştur. Eş'ariyye'ye mensup olmakla birlikte mezhep içinde yer yer farklı görüşleri de benimsemiş, başta Gazzâlî olmak üzere muhalif âlimleri tenkide tâbi tutmuştur. Eş'ariyye dışındaki itikadî ekollerle fikrî mücadeleye girişmiş, özellikle İsmâiliyye ve Ta'limiyye gibi bâtinî fırkaları zındıklığın yayılmasında etkili görmüş, Mu'tezile'yi ve Zâhiriyye'den İbn Hâzm'ı da şiddetle eleştirmiştir. İbnü'l-Arabî, ayrıca Aristo ve Eflâtun'un felsefî görüşlerine çeşitli tenkitler yöneltmiştir. Onun dikkat çeken itikadî görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür : İnsanın tabiatından kaynaklanan bazı zorluklar varsa da duyular ve akıl vasıtasıyla bilgi üretilebilir. Akıl ve duygu gibi birbirine zıt özellikler taşıyan insan bilgi üretmede realiteden hareket etmek suretiyle gerçeğe ulaşabilir. Bilginin imkânı meselesinde akla ve duyulara güvenmeyen sofistlerle duyuları küçümseyen Yeni Eflâtuncu felsefî görüşler isabetsizdir. Gazzâlî de dahil olmak üzere Yeni Eflâtunculuk'tan etkilenen Süfiyye'nin iddia ettiği gibi bedenî arzu ve temâyüllerden arındırılan kalplerde mükâşefe yoluyla kesin bilgiler meydana gelmez. Bâtinî gruplarla gulât-ı Süfiyye'nin savunduğu bu görüş akıl ve naklî de-

lillerden yoksundur, bu konuda hadis olarak ileri sürülen rivayetler de asılsızdır. Takvâ ve amel bilgisini değil bilgi takvâ ve ameli meydana getirir. İnsan, doğuştan sahip olduğu apaçık bilgileri kullanarak ve ayrıca akıl yürüterek nazarî bilgiler üretebilir. Fakat bu sonuç tabii bir istidatla meydana gelmeyip akıl yürüten insanda Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir (Ammâr Tâlibî, II, 14-23, 31-32, 43, 51-57). Vahiy yoluyla gelen bilgiler, aklın çözmekte güçlük çektiği mümkünler çerçevesindeki problemleri aydınlatır. Doğru bilginin ancak mâsum bir imamdan öğrenilebileceğini iddia eden Şii gruplarından İsmâiliyye ve Ta'limiyye'nin görüşü İslâm'ın reddettiği hulûl inancına götürür. İslâm filozoflarının benimsediği akıllar teorisi birbirini takip eden bilgi derecelerinden ibaret olup teorinin dayanağını oluşturan on akılla ilgili kavramlar anlamsız ve faydasızdır.

Bilgide olduğu gibi varlıkta da yegâne müessir olan Allah'tır. Tabiatı zorunlu olarak işleyen bir illiyet sistemi yoktur, orada meydana gelen her olay ilâhî müdahale ile gerçekleşir. Nesne ve olayların belli fiilleri meydana getirme özelliği bulunmadığı gibi bağlı kaldıkları sabit kanunlar da mevcut değildir. Küllîlerin hâricî varlığı yoktur, anâsîr-i erbaa teorisi de geçersizdir (a.g.e., II, 162-167, 176-177).

Allah'ın varlığına ait bilgilere O'nun fiilleri vasıtasıyla ulaşılabilir. Bu fiillerin insana en yakın olanı bizzat kendi bedeninde cereyan edenleridir. Ruh isbât-ı vâcibin en önemli delili olup onu inkâr etmek de mahiyetini kavramak da mümkün değildir; ruhun mevcudiyeti ancak faaliyetleri vasıtasıyla anlaşılabilir. Tabiatı inceleyen her insan tabii olarak Allah'ın varlığını kabul eder, bunun dışında varacağı sonuçlar ise mantıklı olamaz. Tabiatındaki değişiklikler, tetatlar ve çokluklar bunu gösterir. Allah'ın fiilleri varlığının yanı sıra sıfatlarının da delilini teşkil eder; zira bir fiilin gerçekleşebilmesi için sahibinin kâdir, hikmetli olabilmesi için de âlim olması gerekir. Akıl istidlâllerin ortaya koyduğu bu sıfatların naslardan da kanıtları mevcuttur. Ancak sem' ve basar gibi sıfatlara sadece naslarla istidlâl edilebilir. Cüveynî'nin bunları akıl delillerle kanıtlamaya çalışması isabetli değildir (*Kânûnü't-te'vîl*, s. 125-126). Aristo'nun iddia ettiği gibi ilâhî ilim sadece zâtını değil bütün yaratıkları kapsar. Cüveynî'nin ilâhî ilmi sınırlayıcı ifadeler kullanmasının da bir dayanağı yoktur. Kur'an'da zikredilen haberî sıfatların mânaları kesin olarak bilinme-